

Ks. Michał Kieling

UAM, Poznań _____

5 (2012) ISSN 1689-5150

Księga Apokalipsy jako *superna contemplatio* w *Complexiones in Apocalypsin* Kasjodora

The Book of Apocalypses as a *superna contemplatio* *in Complexiones in Apocalypsin* by Kasjodor

Słowa kluczowe: Kasjodor, *Complexiones in Apocalypsin*, *superna contemplatio*, komentarze do Księgi Apokalipsy.

Key words: Kasjodor, *Complexiones in Apocalypsin*, *superna contemplatio*, Commentaries to the Book of Apocalypses.

Kasjodor (ok. 485–ok. 580) należy do grona wybitnych przedstawicieli nauki chrześcijańskiej w okresie przełomu cywilizacyjno-kulturowego, który nastąpił w czasach późnej starożytności. Pochodzący z kręgów arystokratycznych uczony otrzymał staranne wykształcenie w zakresie retoryki, prawa oraz klasyków rzymskich. W czasie panowania Króla Odoakra (476–493) jego ojciec został mianowany zarządcą finansów, a Teodoryk Wielki (493–526) mianował go zarządcą Lukanii i Brucji. Kasjodor rozpoczął wcześniej swoją karierę jako *consiliarius* u boku ojca ok. roku 503, z czasem pełniąc ważne funkcje w administracji państwowej. Od 514 roku został mianowany konsulem, następnie w latach 523–527 pełnił urząd kanclerza (*magister officiorum*), który wówczas był równoznaczny z szefem ministerstwa spraw wewnętrznych i zagranicznych. Natomiast od 533 roku Kasjodor pełnił najwyższy urząd cywilny w państwie określanej jako *praefectura praetoriana*, który powierzony mu został przez Teodahata (534–536). Po zdobyciu Italii przez Bizantyjczyków, ok. 540 roku nasz autor wycofał się z życia publicznego i przeżył swego rodzaju religijne *conversio*. W posiadłościach rodzinnych nieopodal Squillace założył klasztor Vivarium, który stał się jednym z najważniejszych ośrodków życia intelektualnego na Zachodzie¹. Założyciel *monasterium Vivariense* jest auto-

---

¹ Zob. M. Kieling, *Rola Pisma Świętego i artes liberales w kształtowaniu nauk teologicznych i świeckich według Kasjodora*, Poznań 2011, s. 13–21.

rem wielu dzieł z dziedziny historii, egzegezy i teologii². Do najważniejszych jego pism zalicza się: *Variae* – zbiór 468 dokumentów, *Expositio Psalmorum* – pierwszy kompletny łaciński komentarz do księgi Psalmów oraz *Institutiones* – program nauk chrześcijańskich i świeckich. Wśród jego dzieł znajduje się również krótki komentarz do Księgi Apokalipsy, który powstał pod koniec jego długiego, liczącego dziewięćdziesiąt trzy lata życia. Zachował się tylko jeden rękopis tego dzieła znany jako *Codex Veronensis* powstały ok. 580 roku³. W ramach niniejszego artykułu zostaną przedstawione następujące zagadnienia: znaczenie Księgi Apokalipsy w dorobku egzegetycznym Kasjodora, symbolika liczb w Apokalipsie oraz wyjaśnienie tej księgi w duchu *superna contemplatio*.

1. Znaczenie Księgi Apokalipsy w dorobku egzegetycznym Kasjodora

Pierwszym łacińskim komentarzem do Apokalipsy było dzieło Wiktoryna z Petawium, które stało się z czasem podstawą dla późniejszych komentarzy poświęconych tej księdze⁴. Z tego tekstu korzystał następnie donatysta Tykoniusz, który rozwijając tekst Wiktoryna. Tekst ten zachował się w czterech redakcjach. Przez długi czas komentarz Tykoniusza wywierał duży wpływ na egzegezę łacińską, w tym na Prymazjusza i Kasjodora., Apryngiusza i Bedę Czcigodnego⁵.

W II księdze *Institutiones*, w rozdziale poświęconym Dziejom Apostolskim i Apokalipsie (*Complexiones in Epistulis Apostolorum et Actibus Apostolorum et Apocalypsin*) Kasjodor pisze, że Apokalipsa prowadzi czytelnika do niebiańskich rozważań i udziela zdolności, by duchowym wzrokiem poznać to, co wiedzieli aniołowie⁶. Użyte przez naszego autora sformułowanie *superna contemplatio* wskazuje na duchową interpretację tej nowotestamentalnej księgi, która zachęca do spojrzenia na rzeczywistość niebiańską⁷. W *Institutiones* Kasjodor wspomina także inne dzieła poświęcone Apokalipsie, wśród nich przepracowany i oczyszczony z błędów „chiliastycznych” *expositio* Hieronima. Następnie

² Zob. S. Longosz, *Kasjodor*, [w:] EK, t. 8, Lublin 2000, kol. 946–949.

³ Zob. M. Kieling, op. cit., s. 45

⁴ Zob. A. Jankowski, *Apokalipsa świętego Jana*, Poznań 1959, s. 94.

⁵ Zob. W. Bousset, *Die Offenbarung Johannis*, Göttingen 1906, s. 65–72.

⁶ Kasjodor, *Institutiones*, wyd. W. Bürsgens (FC 39/1–2), Freiburg im Breisgau 2003, s. 168–172.

⁷ Kasjodor, *Inst.* 1,9,2 (FC 39/1, s. 170: *Apocalypsis vero, quae studiose legentium animos ad supernam contemplationem deducit, et facit mente cernere quod angeli videndo beati sunt, sancti Hieronymi expositione conspicua est.*

nasz autor wymienia *Commentarius in Apocalypsin* Wiktoryna z Petawium, w którym autor wyjaśniał trudne miejsca tej księgi. Kolejnym pisarzem, który wymieniony został przez Kasjodora był afrykański biskup Wigiliusz z Tapsus, który napisał dzieło poświęcone Apokalipsie, wyjaśniając w nim pojęcie tysiącletniego królestwa⁸. Nasz autor wspomina także dzieło donatysty Tykoniusza, które według niego jest przydatne pomimo, że zawiera błędne nauki. Kasjodor zaznaczył błędne miejsca za pomocą odpowiednich oznaczeń⁹. Autor *Institutiones* wymienia także dzieło św. Augustyna *De civitate Dei*, który w czterech ostatnich księgach wyjaśnia Apokalipsę oraz pismo biskupa Prymazjusza, który – jak napisze – w jego czasach napisał komentarz do Księgi Apokalipsy w pięciu księgach¹⁰. Na uwagę zasługuje fakt, że w katalogu *monasterium Vivariense* znajdowały się wyżej wymienione pisma poświęcone Księdze Apokalipsy: Hieronima *Commentarius in Apocalypsin*, Tykoniusza *Expositio apocalypseos*, Wiktoryna *Scholia in Apocalypsin* oraz Prymazjusza *Libri V de apocalypsi*¹¹, przyczyniając się do studium i formacji intelektualno-duchowej mnichów zamieszkujących w Vivarium.

Odniesienia do Księgi Apokalipsy znajdują się również w *Expositio Psalmorum* Kasjodora, w którym starożytny egzegeta odwołuje się do tej księgi w numerologicznej egzegezie biblijnej. Wyjaśniając liczbę „trzy” Kasjodor wskazuje na jej znaczenie w nawiązaniu do Ap 16,13: *I ujrzałem wychodzące z paszczy Smoka i z paszczy Bestii, i z ust Fałszywego Proroka trzy duchy nieczyste jakby ropuchy*. Trzy demony w wizji apokaliptycznej posiadają w egzegezie biblijnej negatywne konotacje tej liczby. W *Expositio Psalmorum* znajdują się także dwukrotne odwołania do Ap 1,4: *Jan do siedmiu Kościołów, które są w Azji: Łaska wam i pokój od Tego, Który jest, i Który był i Który przychodzi, i od Siedmiu Duchów, które są przed Jego tronem*. W egzegezie numerologicznej w pismach Ka-

⁸ Kasjodor, *Inst.* 1,9,2 (FC 39/1, s. 170): *De quo libro et Victorinus saepe dictus episcopus difficilia breviter quaedam loca tractavit. Vigilius quoque, Afer antistes, de mille annorum intelligentia quae praedicta Apocalypsi continetur, unde magna quaestio nonnullis oboritur, plenissima et diligenti narratione disseruit.*

⁹ Kasjodor, *Inst.* 1,9,3 (FC 39/1, s. 170): *Ticonius etiam Donatysta in eodem volumine quaedam non respuenda subiunxit, quaedam vero venenosi dogmatis sui fecilenta permiscuit; cui tantum in bonis dictis chresimon, in malis archiston quantum transiens valui reperire, ut arbitrom, competenter affixi.*

¹⁰ Kasjodor, *Inst.* 1,9,4 (FC 39/1, s. 172): *De quo volumine sanctus quoque Augustinus in libri Civitatis Dei plura praestantius et diligenter aperuit. Nostris quoque temporibus Apocalypsis praedicta beati episcopi Prymasii, antistitis Africani, studio minute ac diligenter quinque libris exposita est.*

¹¹ Zob. *Bücherverzeichnis des Klosters Vivariense*, [w:] Kasjodor, *Inst.* (FC 39/2, s. 488–495).

sjodora *septenarius numerus* określany jest jako liczba doskonała. Znajduje to potwierdzenie w dziele *Expositio Psalmorum*, w którym nasz autor wielokrotnie odnosi się do znaczenia tej liczby. Posiada ona także znaczenie pokutne, co wyraża się w liczbie siedmiu Psalmów pokutnych. Kasjodor opisuje również siedem sposobów odpuszczenia grzechów: chrzest, śmierć męczeńska, jałmużna, odpuszczenie grzechów braciom, nawrócenie grzesznika, miłość i pokutę. Liczba „siedem” odnosi się do idei wiecznego odpoczynku, jest ona również zapowiedzią zmartwychwstania i wypełnienia. Kolejnym znaczeniem tej liczby w *Expositio Psalmorum* to siedem darów Ducha Świętego. Liczba ta symbolizuje także dzień odpoczynku i jest zapowiedzią liczby „osiem” oznaczającej zmartwychwstanie¹². Znaczenie tej liczby można odnieść także do siedmiu sztuk wyzwolonych *artes liberales*, Kasjodor podzielił II księgę *Institutiones* na siedem rozdziałów, które poświęcił kolejnym dyscyplinom *artes liberales*.

2. Symbolika liczb w komentarzu do Apokalipsy

Complexiones in Apocalypsin składa się z trzydziestu trzech krótkich rozdziałów¹³. Liczba ta jest nieprzypadkowa, ponieważ podobnie jak w I księdze *Institutiones* liczącej również trzydzięści trzy rozdziały, odnosi się ona do lat życia Chrystusa. Liczba ta posiada chrystologiczne znaczenie, symbolizując dzieło zbawienia¹⁴. W *Complexiones* Kasjodor ogranicza się do wybranych wersetów Księgi Apokalipsy, cytując zazwyczaj pierwszy werset, na końcu którego zamieszcza słowa *et cetera*¹⁵.

W interpretacji Księgi Apokalipsy dokonanej przez Kasjodora znaczenie liczby „siedem” wydaje się posiadać szczególne znaczenie. W Piśmie Świętym znajduje się ok. 200 miejsc nawiązujących do jej znaczenia. Do najczęściej komentowanych tekstów należą: opis stworzenia świata i odpoczynku Boga (Rdz 2,2n), siedem kolumn domów mądrości (Prz 9,1), siedem kościołów Apokalipsy (Ap 1,4,11), siedem oczu i rogów baranka (Ap 5,6) lub siedmiora-

¹² M. Kieling, op. cit., s. 203–204.

¹³ Kasjodor, *Complexiones in Apocalypsin*, wyd. R. Gryson (CCL 107) Turnhout 2003, s. 113–129.

¹⁴ Zob. M. Kieling, op. cit., s. 210–211.

¹⁵ Kasjodor komentuje następujące wersety Ap: 1, 1; 1, 4; 1, 9; 1, 19; 2, 8; 2, 18; 3, 1; 3, 7; 4, 1; 5, 1; 5, 11; 6, 12; 8, 1; 9, 1; 10, 1; 11, 15; 12, 7; 13, 1; 13, 11; 14, 1; 14, 13; 15, 5; 16, 8; 17, 1; 17, 7; 18, 1; 18, 15; 19, 1; 19, 17; 20, 7; 21, 5; 21, 19; 22, 8.

kie wysławianie Pana w ciągu dnia (Ps 118,164)¹⁶. W refleksji chrześcijańskiej *septenarius numerus* posiada wiele znaczeń; siedem darów Ducha Świętego (Iz 11,1–3), siedem błogosławieństw zgodnie z Mt 5,3–9, znaczenia chrystologiczne, siedem królestw świata (*Aegyptorum, Israeliticum, Babylonicum, Medorum et Persarum, Graecorum, Romanorum, Antichristi*)¹⁷.

W II rozdziale *Complexiones* odwołuje się do wersetu Ap 1,4: „Jan do siedmiu Kościołów, które są w Azji; Łaska wam i pokój”. Kasjodor wyjaśniając ten tekst pisze, że chodzi tu o siedem kościołów, które zostały założone w Azji oraz o siedmiu aniołach, którzy stoją przed Jego tronem powołując się na Tb 12,15: „Ja jestem Rafał, jeden z siedmiu aniołów, którzy stoją w pogotowiu i wchodzi przed majestat Pański”. Tym, który nadchodzi jest Chrystus, którego drugie przyście zostało zapowiedziane¹⁸. Kontynuacją tej myśli jest III rozdział *Complexiones*, który rozpoczyna się od wyjaśnienia wersetu Ap 1,9: „Napisz więc to co widziałeś, i to, co jest i to, co potem musi się stać”. Janowe wiedzenie miało miejsce na wyspie Patmos za czasów panowania Domicjana. Apostoł – jak pisze Kasjodor – usłyszał wówczas głos Pański, który polecił mu, aby zapisał to, co widzi i przesłał siedmiu Kościołom. Nasz autor opisuje następnie wizję siedmiu złotych świeczników i pośrodku nich Chrystusa, którą ujrział Jan. W kolejnych słowach nasz egzegeta opisuje postać Syna Człowieczego. Kasjodor wyjaśnia, że w tej wizji ukazana została przez Chrystusa natura jego bóstwa¹⁹. Nawiązaniem do znaczenia liczby „siedem” jest kolejny rozdział Kasjodorowego pisma, który rozpoczyna się od wyjaśnienia wersetu Ap 1,19: „Napisz więc to, co widziałeś, i to co jest, i to, co musi się stać”. Nasz autor opisuje wizję siedmiu świeczników i siedmiu gwiazd, które oznaczają aniołów siedmiu Kościołów. W podsumowaniu powyższego fragmentu Kasjodor zwraca uwagę na obietnicę nagrody dla zwycięzców w nawiązaniu do Ap 2,7. Jest to zapowiedź rajy i wiecznej szczęśliwości w Królestwie Bożym²⁰. W kolejnych krótkich rozdziałach Kasjodor komentuje widzenie św. Jana odnoszące się do poszczególnych siedmiu Kościołów. W komentarzu do wersetu Ap 2,8: Aniołowi Kościoła w Smyrnie napisz: To mówi Pierwszy i Ostatni” Kasjodor pisze, że anioł oznacza w tym miejscu biskupa. W tej interpretacji powołuje się na Dzieje Apostolskie 12,15, gdzie kobieta widząc stojącego przy bramie Piotra powiedziała: *To jest anioł*. W komentarzu do Ap 2,18: „Aniołowi Kościoła w Tiatyrze napisz: To mówi Syn Boży”

¹⁶ Zob. H. Meyer, R. Suntrup, *Lexicon der mittelalterlichen Zahlenbedeutungen*, München 1987, s. 480.

¹⁷ Zob. M. Kieling, op. cit., s. 203.

¹⁸ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.*, II (CCL 107, s. 113).

¹⁹ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.* III (CCL 107, s. 114).

²⁰ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.*, IV (CCL 107, s. 114–115).

nasz autor wyjaśnia ten tekst jako skierowany do biskupa Tiatyry. Kasjodor opisuje przebieg wizji Janowych, zauważając, że są one zachętą do wytrwania przy Kościele i jego przykazaniach²¹.

Znaczenie liczby siedem w pojawia się w komentarzu do Ap 3,1: „Aniołowi Kościoła w Sardes napisz: To mówi ten, co ma Siedem Duchów Boga i siedem gwiazd”. Słowa te do biskupa Sardes kieruje Chrystus, w którym jest siedmiokształtny Duch Święty, a siedem gwiazd w jego ręku to symbol powszechnej władzy²². W wyjaśnieniu do Ap 5,1: „I ujrzałem na prawej ręce Zasiadającego na tronie księgę zapisaną wewnątrz i na odwrocie”, autor dzieła odwołuje się do znaczenia siedmiu pieczęci symbolizujących siedem darów Ducha Świętego²³. Kasjodor omawia również otwarcie siedmiu pieczęci, poświęcając szóstej i siódmej osobne krótkie rozdziały²⁴. W komentarzu do Ap 6,12: „I ujrzałem, gdy otworzył pieczęć szóstą, stało się wielkie trzęsienie ziemi”, opisuje apokaliptyczną wizję końca świata oraz triumf wybranych, których nie sposób policzyć odzianych w białe szaty z palmami w rękach. W kolejnym rozdziale znajduje się wyjaśnienie znaczenia siódmej pieczęci w nawiązaniu do Ap 8,1: „A gdy otworzył pieczęć siódmą, zapanowała w niebie cisza jakby na pół godziny”. Otwarcie siódmej pieczęci związane jest ze staniem przed trybunałem Boga²⁵. Kasjodor omawia następnie wizje związane z siedmioma trąbami. Dźwięk kolejnych czterech pierwszych trąb obwieszcza kolejne wydarzenia. W XIV rozdziale *Complexiones* nasz autor omawia pojawienie się piątej trąby. W nawiązaniu do Ap 9,1–17 odwołuje się do Tykoniusza wskazując na jego interpretację Księgi Apokalipsy²⁶. W XVI rozdziale opisuje wydarzenia związane z dźwiękiem siódmej, która obwieszcza nadejście Królestwa Bożego (*regnum dei*)²⁷. W interpretacji wersetu Apokalipsy 12,7: „I nastąpiła walka na niebie: Michał i jego aniołowie mieli walczyć ze Smokiem. I wystąpił do walki Smok i jego aniołowie”, nasz autor opisuje zwycięstwo nad złym duchem jak również zwycięstwo dobra nad złem²⁸. W XVIII rozdziale swojego dzieła nasz autor wyjaśniając Ap 13,1: „I ujrzałem Bestię wychodzącą z morza, mającą dziesięć rogów i siedem głów, a na rogach jej dziesięć diademów” uosabia bestię z antychrystem, który występuje pod różnymi postaciami. Rezultatem walki jest zwycięstwo i na-

²¹ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.* V–VI (CCL 107, s. 115–116).

²² Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.* VII (CCL 107, s. 116).

²³ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.* X (CCL 107, s. 118).

²⁴ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.* XI–XII (CCL 107, s. 118–119).

²⁵ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.* XIII (CCL 107, s. 119–120).

²⁶ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.* XV (CCL 107, s. 120).

²⁷ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.* XVI (CCL 107, s. 121).

²⁸ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.* XVII (CCL 107, s. 121–122).

dzieja przyniesiona przez Chrystusa. Ukazana jest również wiara i wytrwałość świętych²⁹.

W komentarzu do Ap 17,1: „Potem przyszedł jeden z siedmiu aniołów, mających siedem czasz”, pojawia się ponownie symbolika liczby „siedem”. Jeden z aniołów ukazał Janowi nierządnicę Babilon Wielki Babilon *macierz nierządnic i obrzydliwości ziemi* (Ap 17,5)³⁰. W XXV rozdziale *Complexiones* autor komentuje Ap 17,17–18 nawiązując do słów: „A Niewiasta, którą widziałeś, jest to Wielkie Miasto, mające władzę królewską nad królami ziemi” (Ap 17,18) pisze, że niektórzy autorzy wyjaśniają, że chodzi tu o Rzym położony na siedmiu wzgórzach, inni mówią o Babilonie³¹.

3. Księga Apokalipsy jako *superna contemplatio*

W jaki sposób Kasjodor rozumie sformułowanie *superna contemplatio*? Jak wspomniano powyżej, dzieło naszego autora stanowi rodzaj pewnego krótkiego streszczenia, dlatego trudno w nim znaleźć szerokie analizy i wyjaśnienia. Na początku *Complexiones* nasz autor, interpretując werset Ap 1,1: „Objawienie Jezusa Chrystus, które dał mu Bóg, aby ukazać swoim sługom, co musi stać się niebawem”, wskazuje na wizję czasów ostatecznych, która otrzymał Jan³². Kasjodor podkreśla alegoryczne znaczenie Księgi Apokalipsy, ukazując mistyczne znaczenie wizji w niej zawartych. Wydaje się, że dzieło napisane pod koniec życia jest ukazujące pragnienie życia wiecznego i wyraża świadomość stanięcia przez sądem Bożym.

W wyjaśnieniu do Apokalipsy 4,1: „Potem ujrzałem: Oto drzwi otwarte w niebie, a głos, ów pierwszy, jaki usłyszałem”, Kasjodor opisuje niebiańską wizję Apostoła. Zobaczył on Pana zasiadającego na tronie, na tronach dwudziestu czterech starców odzianych w białe szaty. Przed tronem znajdują się cztery zwierzęta, które symbolizują czterech Ewangelistów.

Warto zwrócić uwagę na interpretację wersetu Ap 14,1: „Potem ujrzałem: A oto Baranek stojący na górze Syjon, a z Nim sto czterdzieści cztery tysiące”. Baranek stojący na górze to Chrystus, a wraz z nim czterdzieści cztery tysiące błogosławionych, którzy imiona mają wypisane na czołach. Wizja innego anioła z Ap 14, 6 związana jest z obwieszczeniem Dobrej Nowiny i nadejścia sądu ostatecznego. Zapowiada on również upadek wielkiego Babilonu, który winem

²⁹ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.* XVIII (CCL 107, s. 122).

³⁰ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.* XXV (CCL 107, s. 125).

³¹ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.* XXV (CCL 107, s. 125).

³² Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.* XIX (CCL 107, s. 113).

zapalczywości napełnił wszystkie narody. Trzeci anioł zapowiada karę dla tych, którzy czczą bestię i jej wizerunki³³. Starożytny egzegeta wyjaśnia także znaczenie wersetu Ap 14,13: „I usłyszałem głos, który z nieba mówił: Napisz: Błogosławieni, którzy w Panu umierają – już teraz. Zaiste, mówi Duch, niech odpoczną od swoich mazołów, bo idą wraz z nimi ich czyny”. Interpretacja tego wersetu i następujących po nim jest zapowiedzią rzeczywistości niebiańskiej. Słowa te stanowią również zachętę do wejścia na drogę życia błogosławionych, dla których przygotowana została nagroda życia wiecznego. Zapowiedź chwały świętych znajduje się w komentarzu do Ap 15,5: *Potem ujrzałem: w niebie została otwarta świątynia Przybytku Świadectwa*. Otwarta świątynia, w której byli świadkowie jest zapowiedzią chwały świętych, ponieważ wynagrodzenie jest rzeczą godną. Komentarz do Ap 19,1: „Potem usłyszałem jak gdyby głos donośny wielkiego tłumu w niebie”, ukazuje wizję rzeczywistości niebiańskiej, składającej się ze świętych, aniołów, starców. Jest to zapowiedź panowania Chrystusa, który złączony z Kościołem swoją Oblubienicą³⁴. Kolejny komentarz związany jest z wyjaśnieniem wersetu Ap 19,17: „I ujrzałem innego anioła stojącego w słońcu: I zawołał on głosem donośnym do wszystkich ptaków lecących środkiem nieba: Pójdźcie, zgromadźcie się na wielką ucztę Boga”. Słowa: *przybądźcie na ucztę Pana*, są dla Kasjodora zapowiedzią życia wiecznego³⁵.

W historii egzegezy XX rozdział Księgi Apokalipsy związany jest z ideą millenaryzmu, która znana była w starożytnym Kościele. Zagadnienie to Kasjodor podejmuje w XXIX i XXX rozdziale *Complexiones*. Wtrącenie związanego diabła i szatana na tysiąc lat do czeluści opisane jest w Ap 20,2–3: „Potem ujrzałem anioła, zstępującego z nieba, który miał klucz od Czeluści i wielki łańcuch w ręce. I pochwycił Smoka, Węża starodawnego, którym jest diabeł i szatan, i związał go na tysiąc lat”. Nasz autor wyjaśnia ten tekst za pomocą odwołania się do figury retorycznej zwanej *synecdoche*. W tym miejscu należy podkreślić, że w pismach Kasjodora znajdują się odniesienia do występujących w Biblii figur retorycznych³⁶. W *Expositio Psalmorum* autor wyjaśnia 98 figur retorycznych, które występują w tekście *Psałterza*. Wspomniana przez Kasjodora *synecdoche* jest tropem, który służy urozmaiceniu języka wypowiedzi i nadaje jej artystyczny charakter. Umieszczany jest on w grupie tropów „przesunięcie w płaszczyźnie treści pojęcia”. We wspomnianym powyżej komentarzu do Psalmów staro-

³³ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap. XX* (CCL 107, s. 122–123).

³⁴ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap. XXVIII* (CCL 107, s. 126).

³⁵ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap. XXVIII* (CCL 107, s. 126).

³⁶ Występowaniu figur retorycznych w *Expositio Psalmorum* poświęcił swoje opracowanie K. Burczak, *Figury retoryczne i tropy w Psalmach na podstawie Expositio Psalmorum Kasjodora*, Lublin 2004.

żytny uczony posługuje się tym tropem dziesięciokrotnie. Pisząc o interpretacji *per synecdochem figuram, quae significat a toto partem*, Kasjodor wskazuje, że za pomocą tej figury stylistycznej używa się nazwy „wszystko”, gdy nie można wyrazić całości. Można powiedzieć, że – jak pisze K. Burczak – „synecdoche to niejako konieczny trop w tekstach biblijnych, ponieważ człowiek, mając wyrazić rzeczywistość Bożego działania, staje często przed dylematem skromności jego ludzkich środków wyrazu i sięga po tropiczne środki. Synecdoche jest w tym wypadku częścią całości, a została zastosowana wobec niemożności wyrażenia »wszystkich cudów Boga»³⁷. Jest to stylistyczna forma wypowiedzi o tym, co jest nieogarnione. Trop ten występujący w płaszczyźnie alegorycznej służy głębszemu wyjaśnianiu Pisma Świętego. Nasz autor posługując się grecką nazwą *synecdoche* wyraża za pomocą następujących sformułowań: *a toto parte, a parte totum* lub *pro parte totum*. W ujęciu Kasjodora trop ten pełni funkcję estetyczną i zastosowany na płaszczyźnie alegorycznej służy głębszemu wyjaśnieniu tekstu biblijnego. *Synecdoche* występujące w Biblii wyraża prawdę, że Słowo Boże zostało ubrane w szatę³⁸.

Według Kasjodora wizję związania szatana na tysiąc lat można wyjaśnić przez zastosowanie figury retorycznej. Oznacza to, że wyrażenia *tysiąc lat* nie można rozumieć dosłownie, ponieważ nie można obliczyć czasowo końca panowania szatana. Wizja Apostoła dotyczyła także męczenników, którzy nie oddali pokłonu Bestii i nie mieli na swoich czołach szatańskiego znaku. Nastąpiło wówczas pierwsze zmartwychwstanie w wierze, tych którzy narodzili się z wody i Ducha Świętego³⁹. Nie zostaną oni – jak pisze Kasjodor – poddani śmierci drugiej, ponieważ będą kapłanami Chrystusa, aż do wypełnienia się czasów. Nasz egzegeta nie pisze w tym miejscu o tysiącu lat, lecz o wielkiej ilości czasu⁴⁰. W XXX rozdziale komentarza do Księgi Apokalipsy egzegeta podejmuje wyjaśnienie do Ap 20,7: „A gdy się skończy tysiąc lat, z więzienia swego szatan zostanie zwolniony”. W tym miejscu pisze, że tekst ten należy rozumieć za pomocą figury retorycznej *a parte totum* czyli przy zastosowaniu tego samego tropu, który – jak zauważono powyżej – wyraża „wszystko”, wówczas gdy nie można wyrazić „całości”. Nie można więc rozumieć w tym miejscu tekstu biblijnego na sposób dosłowny. Wynika z tego, że Kasjodor daleki jest od idei chiliastycznej, która cechowała niektórych autorów komentarzy do Księgi *Apokalipsy*. Wyjaśniając XX rozdział *Apokalipsy* nasz autor nie odwołuje się do żadnego autora, pozostając przy własnej interpretacji tekstu biblijnego.

³⁷ Zob. K. Burczak, dz. cyt., s. 296.

³⁸ Tamże, s. 306–307.

³⁹ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.* XXX (CCL 107, s. 127).

⁴⁰ Tamże.

Ostatnie cztery rozdziały *Complexiones* wydają się koncentrować na wizji sądu ostatecznego. Zasiadający na białym tronie to sam Chrystus, który przez swoje zmartwychwstanie dokonał naprawy rzeczy przyszłych⁴¹. Nowe niebo i nowa ziemia są zapowiedzią chwały niebieskiej. Kasjodor cytuje w tym miejscu słowa Ap 21,3–4: „Oto przybytek Boga z ludźmi: i zamieszka wraz z nimi, i będą oni Jego ludem, a On będzie „Bogiem z nimi”. I otrze z ich oczu wszelką łzę, a śmierci już odtąd nie będzie”. Powyższy cytat wydaje się mieć dla naszego autora szczególne znaczenie, ponieważ jest realną zapowiedzią nagrody życia wiecznego, która będzie zamieszkiwaniem w przybytku Pana (*tabernaculum*), gdzie nie będzie już wszelkiego smutku, a pojawi się wieczna radość. Słowa te pisane pod koniec życia są dla Kasjodora szczególną zachętą do rozważania rzeczy niebiańskich. Kontynuacja tych przemyśleń jest rozdział XXXI, który rozpoczyna się od słów Ap 21,5: „I rzekł Zasiadający na tronie: »Oto czynię wszystko nowe«. Według Kasjodora słowa te powiedział o sobie sam Chrystus, to On jest Początkiem i Końcem⁴². W XXXII rozdziale *Complexiones* Kasjodor rozpoczyna swoje wyjaśnienie od wersetu Ap 21,19: „A warstwy fundamentu pod murem Miasta zdobne są wszelakim drogim kamieniem. Warstwa pierwsza – jaspis, druga – szafir, trzecia – chalcedon”. W wyjaśnieniu tego tekstu koncentruje się na opisie Jeruzalem. Omawia przy tym symbolikę liczb związana z liczbą dwunastu Apostołów⁴³. W ostatnim XXXIII rozdziale swojego dzieła poświęconego Apokalipsie św. Jana w komentarzu do Ap 22,8: „To właśnie ja, Jan, słyszę i widzę te rzeczy. A kiedy usłyszałem i ujrzałem, upadłem, by oddać pokłon przed stopami anioła, który mi je ukazał”, nasz autor kreśli obraz wiecznej szczęśliwości i świadczy o powtórnym przyjściu Chrystusa.

Podsumowanie

Complexiones in Apocalypsin Kasjodora to w zasadzie związane streszczenie Księgi Apokalipsy. W egzegetycznej interpretacji starożytny egzegeta pozostaje pod wpływem wcześniejszych autorów, przede wszystkim Tykoniusza, na którego dzieło powołuje się w dwukrotnie. W *Complexiones* można znaleźć również wpływ Augustyna, który odszedł od dosłownej interpretacji „tysiącletniego królestwa”. Kasjodor daleki jest od dosłownego rozumienia liczb występujących w Księdze Apokalipsy, wyjaśniając je za pomocą alegorycznej interpretacji. Zastosowanie figur retorycznych w interpretacji tej księgi zasługuje

⁴¹ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.*XXX (CCL 107, s. 127).

⁴² Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.* XXXI (CCL 107, s. 128).

⁴³ Zob. Kasjodor, *Comp. in Ap.* XXXII (CCL 107, s. 128).

na uwagę i stanowi własny wkład w rozwój egzegezy. W dziele Kasjodora nie znajdują się elementów historiozoficznych, lecz autor koncentruje się na alegorycznym wyjaśnieniu. Założyciel Vivarium preferuje egzezę numerologiczną, która odnosi się do Chrystusa i Kościoła. Celem jego dzieła jest – jak sam napisze – oglądania rzeczy niebiańskich i zachęta do medytacji tekstu Apokalipsy, w której znajduje się zapowiedź rzeczy przyszłych i ostatecznych. Świadomość stanięcia przed trybunałem Chrystusa i nagroda wieczności stanowią dla naszego autora motyw przewodni. Dzieło Kasjodora można określić mianem zachęty do zgłębiania spraw ostatecznych, w którym ukazana jest wizja życia wiecznego i szczęśliwości przebywania z Bogiem. Sformułowanie *superna contemplatio*, które Kasjodor odnosi do Księgi Apokalipsy wyraża więc pragnienie nieba i perspektywę radości wiecznej.

Summary

The issue of interpretation of Apocalypses by John Apostle on the basis of Kasjodor's *Complexiones in Apocalypsin* was depicted in this article. Kasjodor's work constitutes basically a concise summary of the New Testament Book, which for an ancient exegete is an encouragement to begin heavenly meditations. The term *superna contemplatio* regarding Apocalypses expresses the desire of Heaven, vision of Ultimate Things and perspective of eternal joy. Kasjodor's commentary concentrates not on the literal meaning of Apocalypses but spiritual and allegorical ones, therefore it is a part of exegetical tradition. The article consists of three paragraphs. The first one shows the meaning of John Apostle's Apocalypses in Kasjodor's exegetical output. The second one deals with the role and application of numerological exegesis (the symbolics of numbers). And finally, the third paragraph presents attempts to explain Apocalypses in the spirit of *superna contemplatio* as depicted by Kasjodor.